

*Л. Майданевич** (м. Київ)

УДК 21:13

РЕЛІГІЄЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА: СУТНІСТЬ І ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

Існування якісного багатоманіття явищ і процесів, які становлять релігійні відносини, обумовлені багаторівневістю структур і неоднорідністю компонентів, перетворює їх в складну систему. Наслідком цього аналізу є необхідність виведення на основі вибраної системи ознак-критеріїв типологічної визначеності для різних компонентів релігійних відносин. Необхідність релігієзнавчої експертизи в судочинстві викликана тим, що в процесі здійснення правосуддя суд стикається з необхідністю встановлення таких фактів (обставин), дані про які вимагають спеціальних досліджень.

***Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема експертизи має більш поглиблені свої розробки в правничих науках, а в релігієзнавстві та філософії ця проблема досліджувалась мало. Серед вітчизняних та російських учених на міждисциплінарній основі дослідженням релігійних явищ займаються: Г.Друзенко, В. Єленський, С.Качура, М. Лубська, О.Предко, О. Саган, Ю.Тихонравов та інші дослідники. В сфері юриспруденції на науковому рівні кримінологічні проблеми злочинів у сфері віросповідання досліджували за різними напрямками такі науковці, як Г. Байдако, В.Гринько, Є.Ліхштейн, М. Палій, В.Петренко, О. Старков, Б. Яценко та інші.*

***Постановка завдання.** Відтак метою статті є з'ясувати особливості експертизи в її релігійному вимірі, що уможливило розгляд власне експертизи, виокремлення сутності релігієзнавчої експертизи і з'ясування її місця в сучасному релігієзнавстві. Зокрема, дослідження спрямоване в аспекті практичного релігієзнавства задля визначення головних завдань релігієзнавчої експертизи в судочинстві, вирішення яких максимально б відтворювало реальні шляхи входження віруючого і релігійних інституцій у світ.*

* Майданевич Леонід Олександрович – аспірант філософського факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

Основний зміст статті. Згідно зі статтею 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Водночас тією ж Конституцією на кожного покладено обов'язки перед державою, від яких ніхто не може бути увільнений.

На сьогоднішній день право на свободу совісті громадянам України забезпечується Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року. Таким чином, сутність релігієзнавчої експертизи в правовій площині обмежується правами та обов'язками, визначеними в статті 35 Конституції України, і ці обмеження в інших нормативно-правових актах знаходять лише своє уточнення та тлумачення щодо їх правозастосування.

Поняття судової експертизи надається в Законні України «Про судові експертизи» – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства (ст.1). Суб'єктами судово-експертної діяльності, зокрема, можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань (ст. 7).

Втім релігієзнавча експертиза покликана охороняти громадян від учинення шахрайств під машкарою релігії: вона має встановлювати обставини щодо релігійних помислів та того, чи здатні ці помисли у вчинках або заявах спровокувати агресію й порушення норм порядку інших віровчень; чи слід провокаційну мову одних віруючих чи атеїстів визначати блюзнірською, непристойною для іншої віруючої особи (групи). Тобто, експертиза має досягнути результатів дослідження та встановити, чи релігійна зарозумілість одних спонукає інших до виявів агресії і порушень громадського порядку з метою позбавити інших такого самого права користуватися їхніми законними свободами.

Важливе для визначення завдань релігієзнавчої експертизи в судочинстві – це допустити, що совість є самооцінкою особистістю своїх вчинків і дій, яка ґрунтується на нормах суспільної моралі. Вона є не тільки продукт розумової діяльності, раціонального усвідомлення моральних цінностей, але й наслідок емоційного ставлення до дійсності, її емоційної оцінки відповідно до усталених моральних норм.

Саме релігієзнавча експертиза має визначати межу релігійної свободи в конкретній справі та факт релігійно вмотивованої поведінки особи. В той же час, держава в своєму прагненні задовольнити законні інтереси не може вибірково встановлювати відповідальність лише за дії, які мають релігійну мотивацію, а тому: релігієзнавча експертиза зобов'язана визначити міру впливу релігійних норм, вчень в суспільно небезпечних діяннях конкретної особи в конкретній справі, яка буде врахована при визначенні суб'єктивної та об'єктивної сторони правопорушення (наприклад, злочину).

Окрім цього, релігієзнавча експертиза має за мету акцентувати увагу слідчого, прокурора та суд на досвіді залагодження проблем віротерпимості й розмежування компетенції таких впливових інститутів як Церква й держава. На нашу думку, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, з врахуванням конкретних історичних передумов, визначають нагальність систематичного дослідження релігійних протиріч в судових процесах. Це надасть змогу визначити втілення в життя приписів норм віровчення, виражених у формі дотримання, виконання, використання релігійних знань.

Проте релігієзнавча експертиза, в межах свого предмету дослідження, також буде з'ясовувати фактичні обставини щодо дотримання основних соціальних обов'язків, зобов'язань суб'єктами у справі. Нагадаємо, що серед основних обов'язків виділяють такі: фізичні (наприклад, утримувати і захищати своїх неповнолітніх дітей); особисті (поважати честь і гідність, національні почуття і культуру людей або їх спільнот, виховувати своїх дітей); культурні (дбайливо ставитись до пам'яток історії людства); економічні (віддавати частину індивідуального прибутку, доходу на загальносуспільні потреби – податки); політичні (протистояти насильству, вдаватись тільки до мирних засобів задоволення своїх політичних інтересів).

Об'єкт правопорушення при проведенні релігієзнавчої експертизи обмежується лише релігійними та духовними цінностями, які зазнали пошкодження, позбавлення чи знищення внаслідок протиправного діяння. Щодо об'єктивної сторони правопорушення, то релігієзнавча експертиза покликана встановити необхідний причинний зв'язок між протиправним діянням та шкідливими або небезпечними наслідками для релігійних та духовних цінностей. Але слід зауважити, що таке діяння мусить бути лише фізичним протиправним діянням, і в той же час, за загальним принципом права, не можуть бути підставою відповідальності: думки, переконання, бажання, настрої, світогляд, соціальні або особисті властивості тощо. Хоча, як зазначає російський фахівець із судового релігієзнавства Ю.Тихонравов, «існує якийсь зв'язок між злочином та релігією, яку сповідує злочинець».²³⁴

Суттєвою рисою релігієзнавчої експертизи є встановлення підґрунтя тих суспільних відносин, які не врегульовані нормами права та передували або супроводжували конкретні дії, що призвели до правопорушення. А також з'ясовуються загальні закономірності поведінки особи (групи осіб) окремо взятого віровчення з точки зору релігієзнавства як науки. Тим самим, відповідаючи на питання, якими релігійними нормами та нормами моралі керувалася особа, яка для неї система авторитетності норм (ієрархія норм). Саме в релігієзнавчій експертизі релігія цікавить з точки зору її впливу на поведінку людини, тому що «релігія насамперед є вчення про те, як людина має розпорядитися своїм життям»²³⁵, в чому зв'язок поведінки та релігійного переконання.

²³⁴ Тихонравов Ю.В. Судебное религиоведение. – М., 1998. – С.5.

²³⁵ Там само. – С.9.

Релігієзнавча експертиза зобов'язана оцінити, в межах конкретної справи, умови для організованості громадянського суспільства і режим сприяння для індивідуальної свободи, з позиції конкретної релігії (віровчення), яка має значення для справи, тобто відношення релігії до протиправної поведінки.

Безумовно, що в правовій площині релігієзнавча експертиза намагається з'ясувати характер поведінки особи, який в судовій процедурі буде визначено як правомірний чи неправомірний, тому що релігійно мотивована поведінка державою допустима. Релігієзнавча експертиза покликана конкретизувати соціальну норму, межі її дії, чинності за конкретних обставин справи.

Приміром, в нормах Кримінального кодексу України наявні оціночні поняття, що виражають соціальну оцінку вказаних явищ. Тому при проведенні релігієзнавчої експертизи в кримінальному судочинстві важливо визначити, що є «релігійною святинєю» або «незаконним утриманням релігійних святинь» (ст. 179 КК України), які дії є «релігійним обрядом» (ст.180 КК України) тощо.

Це доводить, що релігієзнавча експертиза мусить з'ясувати, приміром, чи мали місце події з релігійними мотивами, які передбачені гіпотезою норми кримінального права, за якою була порушена справа (відкрито провадження). Таким чином, релігієзнавча експертиза в судочинстві встановлює фактичні обставини справи в межах відповідної стадії процесу застосування норм права компетентними органами. В подальшому компетентний орган робить вибір і перевірку правильності правової норми стосовно фактичних обставин, в т.ч. на підставі результатів релігієзнавчої експертизи. Ця стадія інакше називається юридичною кваліфікацією.

На наступній стадії процесу застосування норм права відбувається тлумачення правової норми, яка застосовується, покладаючи в основу спеціальні висновки релігієзнавчої експертизи, які забезпечують з'ясування змісту норми. Завершується використання результатів релігієзнавчої експертизи на стадії винесення правозастосовного акту, вирішення справи по суті. Серед іншого, релігієзнавча експертиза в кримінальному судочинстві мусить з'ясувати те, чи наявні підстави кваліфікувати дії особи як правову аномалію, тобто встановлювати обставини, що свідчать про відсутність необхідної форми вини, яка характеризує суб'єктивну сторону складу злочину. Вагомість таких результатів релігієзнавчої експертизи полягає в тому, що по відношенню особи припиняється правове переслідування внаслідок руйнації складу правопорушення і тягне за собою зупинення розслідування або вирішення юридичної справи.

На нашу думку, релігієзнавча експертиза в кримінальному судочинстві, серед іншого, визначає динаміку конкуренції відповідних релігійних структур. Проте при проведенні цієї експертизи неможливо не послуговуватися знаннями кримінології (юридичної науки, що вивчає злочинність, її причини, особу злочинця, а також розробляє заходи попередження злочинності) та криміналістики (юридичної науки, що вивчає та розробляє методи розкриття

карних злочинів). Синтез знань при проведенні релігієзнавчої експертизи визначає характерні риси взаємодії релігієзнавства та правознавства.

Окремої уваги заслуговують спори в цивільно-правовій площині. Приміром, 2 березня 2010 року господарський суд Івано-Франківської області, розглянувши справу № 3/264-5/106, виніс рішення, із якого стають відомі наступні обставини: до суду звернулася релігійна громада Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) Святого Миколая села Вікторів (Долішній), вважаючи порушеними свої права та інтереси. Вона подала позов до релігійної громади Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) села Вікторів (Долішній) про визнання, наявності права у РГ УГКЦ на безперешкодне проведення богослужінь та релігійних обрядів в церкві Св. Миколая села Вікторів та відсутності такого права у РГ УАПЦ і про припинення дії РГ УАПЦ, що порушують право та створюють загрозу порушення права РГ УГКЦ на безперешкодне проведення богослужінь та релігійних обрядів в церкві Св. Миколая села Вікторів.

Свої позовні вимоги позивач (УГКЦ) обґрунтовує наступним чином. Він (УГКЦ) пояснює, що, діючи в рамках чинного законодавства України та в зв'язку з припиненням діяльності релігійної громади Руської Православної Церкви (РПЦ) в с. Вікторів в 1991 р., віруючі християни села поділилися і утворили дві релігійні громади – РГ УГКЦ, яка фактично відновилася (відродилася), бо діяла тут до 1946 р., та РГ УАПЦ, котра на території села утворилася вперше. Дані релігійні громади утворилися і узаконили свою діяльність в селі одночасно, що підтверджується відповідними довідками про реєстрацію РГ, погодженими статутами, свідоцтвами про реєстрацію статутів.

Релігійна громада РПЦ, яка діяла в селі з 1946 р. по 1991 р., у відповідності до вимог пункту 4 Постанови Верховної Ради України N 988-ХІІ від 23.04.91 року «Про введення в дію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»», не подала на державну реєстрацію погоджений статут до 01.01.92 року і тим самим припинила своє існування в селі Вікторів.

У той же час відповідач (УАПЦ) зазначає, що суперечка виникла з наступного: 17 травня 2007 року Івано-Франківською обласною державною адміністрацією видано розпорядження N 287 «Про зміну до рішення облвиконкому від 15.10.91 року N 186 «Про повернення у власність та передачу в користування культових споруд», яким передала культову споруду Святого Миколая в с. Вікторів (Долішній) Галицького району релігійним громадам УАПЦ та УГКЦ у користування відповідно до окремо укладених договорів.

В ході судового розгляду справи, суд також встановив, що спір виник за право на користування культовою будівлею – церквою Святого Миколая, яка знаходиться в селі Вікторів і є державною власністю. В резолютивній частині свого рішення суд відмовив в задоволенні позову, а в іншій частині припинив провадження. Також із тексту судового рішення не вбачається, що судом призначалася релігієзнавча експертиза.

Проаналізувавши наведений судовий прецедент, постає питання, якого еволюційного результату досягнуто в результаті прийнятого судового рішення? Чи відіграла судова гілка влади повною мірою свою роль при вирішенні релігійного спору за культову будівлю? Чи не спалахне в майбутньому відкрита агресія між віруючими, які в суді виступали на стороні позивача та відповідача? На ці та інші питання рішення суду відповіді не надає, а тому існує реальна загроза передумов до майбутньої громадянської непокори на тлі релігійної нетерпимості.

Відомий український дослідник релігійно-правових питань Г. Друзенко з приводу таких проблем говорить, що «архіви свідчать, що майно вилучалось у тих громад, монастирів, духовних шкіл, інших релігійних організацій, що припинили своє існування якщо не фактично, то вже, напевно, як суб'єкти права. Водночас, повертати майно пропонується новоствореним релігійним організаціям, які часто-густо мають із ліквідованими хіба що спільну назву та віросповідну приналежність. Як за таких умов діяти владі, якщо на повернення того чи того «культового майна» претендують дві, три, а то й більше релігійних організацій? Та ще коли всі вони, приміром, декларують свою приналежність до Православної Церкви й мають однакову назву?».²³⁶

На нашу думку, безпечне ставлення суб'єктів владних повноважень до такої природи спорів призводить до негативних явищ в суспільстві. І зупинити таку негативну тенденцію можна, лише своєчасно залучаючи відповідних фахівців, які володіють відповідними знаннями в галузі релігієзнавства і які спроможні проводити релігієзнавчі експертизи, в т.ч. й задля залагодження конфліктів та теоретичного забезпечення значимості кожної релігійної громади в конфлікті тощо. Ось як характеризує сучасний баланс релігій в світі В.Завилейський: «Релігійні війни не стали винятком і в наш час: застарілий конфлікт в Ольстері, різня в Боснії і Югославії, гострі протиріччя в ряді країн Азії і Африки. Тліють жаринки міжконфесійного протистояння і в Україні. Причинами виникнення є не тільки міжконфесійні протиріччя, але й складна етнолінгвістична структура регіонів в поєднанні з невирішеними політичними і соціально-економічними проблемами».²³⁷

Заслужують, на нашу думку, увагу і проблеми глобалізації, які в свою чергу стають передумовою для створення нової світової структури, яка буде ставити за мету об'єднати всі загальні цінності та моральні системи (імперативи) людства взагалі. На сьогодні релігієзнавство довело, що існуючі релігії (віровчення) в своїй основі мають спільні цінності. Приміром, проведена релігієзнавча експертиза віровчення і практики релігійної організації «Церква Саєнтології» встановила, що «саєнтологія не уникла спільної для всіх релігій і навіть соціальних філософій (соціалізм, комунізм

²³⁶ Друзенко Г. Реституція по-українськи: відновлення історичної справедливості чи пастка для церкви? – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1071/>

²³⁷ Завилейский В. Религиозная преступность и государство. – Режим доступу: <http://vybory.org/articles /196.html>

тощо) декларації побудови (трансформації існуючого) суспільства, заснованого на принципах справедливості чи божої мудрості».²³⁸

Висновки. За допомогою сутнісного, системно-якісного аналізу релігійних відносин визначаються основні закономірності їх існування, функціонування та розвитку. Застосування структурно-функціонального аналізу дає можливість визначити основні структури-інваріанти, а також, необхідні для визначення підсистем релігійних відносин, деякі варіативні структури, функціональну визначеність їх зв'язків і опосередкувань. Із цього слідує, що релігієзнавча експертиза має за мету дати показники, які в свою чергу досягаються на основі вибраного методу ранжирування і, відповідно, є здатними до фіксування величинами, про конкретно охарактеризовані ознаки, перебіг яких має в системі процесу, відображаючи їх стан.

Релігієзнавча експертиза – це процедура отримання об'єктивних знань про предмети, події, явища, які мають релігійну складову. Релігієзнавча експертиза розглядає об'єкти правового захисту, суб'єктів і середовище їх існування як систему. В цій системі з'ясовує ознаки і виявляє показники, які є діями суб'єкта, що порушили природний (історичний) процес розвитку релігійних відносин в суспільстві. Вона має охарактеризувати взаємодію суб'єкта у справі релігійних відносинах. Враховуючи ту обставину, що можливі різні варіанти покладань одних мотивів на інші, при цьому деякі класи об'єктів-інтересів ситуаційно стають найбільш важливими, а орієнтовані на них інтереси домінуючими, релігієзнавча експертиза має з'ясувати спектр інтересів суб'єкта в момент події та на які інтереси були спрямовані дії.

Вагоме значення має з'ясування домінуючих релігійних інтересів релігійної громади (церкви), до якої себе відносить суб'єкт, з метою аналізу їх з державними інтересами. Це суттєво, так як на конституційному рівні Церква відокремлена від держави, а відповідно в державних органах відсутні докази тієї якості, які можуть слугувати належними та допустимими доказами при судочинстві в конкретній справі.

Релігієзнавча експертиза визначить, які релігійно вмотивовані інтереси мали місце при конкретних подіях у суб'єкта правопорушення – це реальні, ілюзорні чи удавані інтереси щодо об'єкта правопорушення. Аналіз інтересів суб'єкта за такими критеріями їх досягнення необхідно ще й для того, щоб визначити дійсний зв'язок між об'єктивними потребами суб'єкта правопорушення і можливостями їх задоволення безпосередньо через конкретні релігійні об'єкти, в реальному оточенні суб'єкта на відповідному етапі його життя.

Під реальними інтересами суб'єкта правопорушення при проведенні експертизи слід говорити тоді, коли правопорушення релігійного об'єкта стало можливим за умови, якщо задоволення потреби суб'єкта правопорушення

²³⁸ Єленський В.Є., Саган О.Н. Саєнтологія в Україні. Віровчення і практика релігійної організації «Церква Саєнтології» та відповідність форм і методів її діяльності чинному в Україні законодавству. – Режим доступу: <http://www.scientology.in.ua/>

напряму кореспондується із властивостями конкретного релігійного об'єкта і коли адаптація інтересу суб'єкта до властивостей релігійного об'єкта не органічна в ситуативних умовах існування об'єкта правопорушення (які і є об'єктами правовідносин).

Під ілюзорними інтересами суб'єкта правопорушення при проведенні експертизи слід говорити тоді, коли уявлення суб'єкта правопорушення про конкретні властивості релігійного об'єкта хибні, і в реальності його інтерес не може бути адекватно адаптований до нього, або ситуативні умови конкретного оточення не дозволяють суб'єкту ефективно скористатися своїми здібностями з метою порушення релігійного об'єкта.

Під уявними інтересами суб'єкта правопорушення при проведенні експертизи слід говорити тоді, коли суб'єкт правопорушення має повністю реальні уявлення про невідповідність властивостей релігійного об'єкта з навколишнього оточення до формально адаптованого до нього інтересу суб'єкта. І при цьому ситуативні умови оточення не заважають суб'єкту правопорушення свій інтерес задовольнити іншим шляхом.

Релігієзнавча експертиза з'ясовує поведінку суб'єктів, те, де поведінка суб'єктів, перш за все, являє собою структури систем діянь, детермінованих внутрішнім станом власне суб'єкта і його умовами функціонування, які, в свою чергу, пов'язанні із станами внутрішньо-соціальних сфер тих соціальних організацій, до яких вони належать. Таким чином, результати релігієзнавчої експертизи будуть змістовно наповнювати акт індивідуального тлумачення правої норми, який в подальшому стане складовою частиною правозастосовного акту, яким вирішують конкретну юридичну справу по суті.

Інформація про розходження ідей позитивного права з ідеями віровчень (релігійними ідеалами) може бути отримана із висновків релігієзнавчої експертизи, проведеної у конкретній справі за конкретних обставин щодо особи (групи осіб) внаслідок вчинення ним правопорушення. Це надасть необхідний теоретичний матеріал, який в подальшому буде використаний для розвитку законодавства шляхом кодифікації пов'язаної спільним предметом регулювання групи юридичних норм та об'єднанні їх в єдиному нормативно-правовому акті.

Таким чином, релігієзнавча експертиза в судочинстві ставить також за мету: з'ясувати проблему латентності правопорушень у сфері віросповідання; виявити принципи спонукання виходу політичної енергії в релігії; як і за яких умов можливе економічне співробітництво між конфесіями; встановити як в релігійній групі визначається принцип справедливості в межах відповідного віровчення. Слід враховувати при цьому те, що «справедлива відплата» є суттєвою матерією дослідження в релігієзнавчій експертизі з врахуванням особливостей особи (групи осіб), яка вчинила правопорушення (наприклад, кримінально каране діяння).

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати дефініцію терміна «релігієзнавча експертиза» – це дослідження релігійних подій, предметів, явищ з метою зробити правильний висновок, дати правильну

оцінку відповідному явищу в ході соціалізації підекспертних суб'єктів, дії яких є підставою для проведення експертизи.

Суттєвою рисою проведення релігієзнавчої експертизи в судочинстві є дотримання основоположних принципів академічного релігієзнавства, а саме: історизму; об'єктивності; позаконфесійності; правочинності; рівноправності громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії; відокремлення церкви (релігійної організації) від держави; відокремлення школи від церкви (релігійної організації); недопустимість використання релігії для розпалювання міжконфесійної і міжнаціональної нетерпимості та ворожнечі.

А н о т а ц і ї

Майданевич Л.О. Релігієзнавча експертиза: сутність і її особливості. У статті розглянуто сутність та особливості релігієзнавчої експертизи. Дається визначення поняття «релігієзнавча експертиза». Підкреслюється важливе місце релігієзнавчої експертизи в житті суспільства. Результат дослідження дозволяє розширити термінологію релігієзнавства.

Ключові слова: релігія, духовність, суспільні відносини, релігієзнавча експертиза, правопорушення у сфері віросповідання.

Майданевич Л.А. Религиоведческая экспертиза: сущность и ее особенности. В статье рассматривается сущность и особенности религиоведческой экспертизы. Дано определение понятию «религиоведческая экспертиза». Подчеркивается важное место религиоведческой экспертизы в жизни общества. Результаты исследования дают возможность расширить терминологию религиоведения.

Ключевые слова: религия, духовность, общественные отношения, религиоведческая экспертиза, правонарушение в области вероисповедания.

Maydanevich L.A. Religion Expertise: its nature and peculiarities. Some peculiarities and nature of Religion Expertise have been reviewed in the article. The concept Religion Expertise has acquired its definition and public importance has been underlined. The research results will extend modern religion terminology.

Key words: religion, spirituality, public relations, religion expertise, law violations in religion.